

Błażej Cecota [https:// orcid.org/0000-0002-4746-0325](https://orcid.org/0000-0002-4746-0325)

Uniwersytet Jana Kochanowskiego

Filia w Piotrkowie Trybunalskim

e-mail: blazej.cecota@ujk.edu.pl

Co cesarskie szachowi.
Historiozofia władzy w ujciu syryjskich chrześcijan
pogranicza – uwagi na marginesie próby tłumaczenia
Kroniki z Arbeli

Give back to Shah what is Caesar's. The historiosophy of power in the interpretation of Syrian Christians on the Persian-Roman frontier - comments on the margins of an attempt to translate the *Chronicle of Arbela*

Abstrakt

Tematem artykułu jest historiozofia zawarta w *Kronice z Arbeli*, dziele reprezentującym wschodnią gałąź chrześcijaństwa syryjskiego. Zdaniem autora artykułu na szczególną uwagę zasługuje stosunek historyka (lub historyków) do dynastii Sasanidów. Według wizji przedstawionej w kronice prześladowani przez Partów chrześcijanie pod rządami pierwszych przedstawicieli rodu Sasana osiągnęli względny spokój w wyznawaniu swojej wiary. Co więcej, to dzięki Hormizdowi i jego inwazji na cesarstwo rzymskie oraz klęskom zadany Rzymianom, jakby w obronie prześladowanych chrześcijan, Konstantyn nawrócił się na wiarę w Chrystusa. To zaskakująca perspektywa Wschodu, warta dyskusji i debaty.

Abstract

The subject of the article is the philosophy of history presented in the *Chronicle of Arbela*, a work representing the oriental branch of Syrian Christianity. According to the author of the article, particular attention should be paid to the attitude of historian (or historians) to the Sassanid dynasty. According to the vision presented in the chronicle, Christians who were persecuted by the

Parthians, under the rule of the first representatives of the Sasana family achieved relative peace in professing their faith. Moreover, it is thanks to Hormizd and his invasion of the Roman Empire and the defeats inflicted to the Romans, as if in defense of persecuted Christians, that Constantine converted to the faith of Christ. This is a surprising Eastern perspective worth discussing and debating.

Słowa kluczowe: Persja, Sasanidzi, chrześcijaństwo syryjskie, Kronika z Arbeli, historiozofia

Keywords: Persia, Sassanid dynasty, Syriac Christian, Chronicle of Arbela, historiography

W*Kronice z Arbeli*, dziele z VI w., za którego autora uchodzi tradycyjnie Meszicha Zecha¹ (Měšihā-Zēkā)², znajduje się zapis historii wspólnot chrześcijańskich w Adiabene, na pograniczu bizantyńsko-perskim. Według niektórych *Kronika* jest jednym z najstarszych tekstów, w których zawarto tezy podważające prymat rzymskich papieży nad całym chrześcijaństwem³. Historyczną wiarygodność, szczególnie początkowych partii *Kroniki z Arbeli* podważa jednakże wielu badaczy. Jedyne bowiem rękopis, jaki mamy do dyspozycji, okazał się być kopią dziewiętnastowieczną⁴. Debata nie została zakończona jakąkolwiek ostateczną konkluzją, część naukowców odrzuca jednak podejrzenie

¹ Chociaż jeszcze w 1947 r. Jacques-Marie Vosté suponował, iż imię autora było nieuzasadnioną faktograficznie propozycją i dodatkiem Alfonsa Mingany, który miał odnaleźć manuskrypt: J.-M. Vosté, À propos du "Catalogue of the Mingana collection", „Orientalia Christiana Periodica” 1947, t. 7, s. 514-518.

² W niniejszym tekście stosuję zasady latynizacji języków semickich w oparciu *per analogiam* o opracowanie tychże w: B.R. Zagórski, *Zasady latynizacji języka arabskiego*, <http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/latynizacja/arabski.pdf> [dostęp: 23.04.2021 r.]. Autor jest jednocześnie świadomy, że występują różne style latynizacji imienia domniemanego twórcy kroniki, tak jak np. Mszicha Zecha w: M. Abdalla, M. Rucki, *Pisarze asyryjscy w wykazie metropolity Mar Abdiso (XIII w.)*, „Teologia i Człowiek. Kwartalnik Wydziału Teologicznego UMK” 2020, t. 51, s. 209.

³ Więcej: W. Schwaigert, *Miles und Papa, der Kampf um den Primat: Ein Beitrag zur Diskussion um die Chronik von Arbela*, V Symposium Syriacum, red. R. Lavenant, Rome 1990, s. 393-402. Interesującą okolicznością wydaje się być fakt, iż do połowy XX w. wśród podważających autentyczność dzieła dominowali przedstawiciele zakonnych ośrodków naukowych, wiarygodność *Kroniki* popierali zaś najmocniej badacze związani z teologią protestancką.

⁴ Więcej na temat badań nad manuskrytem: J. Assfalg, *Zur Textüberlieferung der Chronik von Arbela*, „Oriens Christianus” 1966, t. 50, s. 19-36.

nia o fałszerstwo⁵. Wśród nich za najważniejsze można uznać współczesne nam badania prowadzone m.in. przez Christelle i Florence Jullien, które w swojej analizie porównawczej wykazały, że *Kronika* nie różni się ani leksykalnie, ani co do treści od innych źródeł wschodniosyryjskich datowanych na ten sam okres, takich jak *Akta męczenników perskich* czy *Synodikon Orientalny*⁶. Na podstawie analogii chronologicznych możliwość fałszerstwa wykluczyła również Ilaria Ramelli, według niej informacje podane w kronice zgodne są z tymi, które możemy znaleźć w innych, wiarygodnych źródłach z epoki⁷. Z punktu widzenia autora niniejszego tekstu należy dodać też, iż fragment dzieła dotyczący okresu panowania Sasanidów nie jest najczęściej poddawany w wątpliwość⁸, choć niektórzy badacze uważają tenże za dzieło powstałe dopiero w XI-XII w.⁹ Zastrzec

⁵ Zarzut taki wysunął m.in. J. M. Fiey (*Auteur et date de la Chronique d'Arbèles*, „L'Orient Syrien” 1967, t. 12, s. 265-302), twierdząc, że to edytor tekstu – A. Mingana – jest faktycznym autorem kroniki. Autentyczność podważano jednakowoż dużo wcześniej, jeszcze przed II wojną światową, wzywając do dokładniejszego przyjrzenia się tekstowi *Kroniki*, porównując jej przekaz z innymi martyrologiami Adiabene m.in.: P. Peeters, *Le “Passionnaire” d'Adiabène*, „Analecta Bollandiana” 1925, t. 43, s. 261-304; I. Ortiz de Urbina, *Intorno al valore storico della Cronaca di Arbela*, „Orientalia Christiana Periodica” 1936, t. 2, s. 5-32. Kilkadziesiąt lat później Julius Assfalg wykazał też, że Mingana niedokładnie zredagował tekst swojego wydania, część fragmentów nie odpowiadała literalnie temu zawartemu w rękopisie. Sam zaś rękopis też wykazywał ślady sztucznego postarzania: J. Assfalg, op. cit., s. 36. Można więc powiedzieć, że J. M. Fiey zsumował jednak argumenty wcześniejszych badaczy, podnoszących w wątpliwość autentyczność tekstu. Z tezą tą polemizował m.in. S. Brock (*Alphonse Mingana and the Letter of Philoxenos to Abu Afi*, „Bulletin of the John Ryland's Library” 1967, t. 50, 1967, s. 199-206; por.: *Syriac Historical Writing: a Survey of the main Sources*, „Journal of the Iraqi Academy (Syriac Corporation)” 1979/80, t. 5, s. 1-30). Według niego J. M. Fiey nie przedstawił żadnych konkretnych dowodów potwierdzających swoje domniemanie, natomiast całość hipotezy oparł na analogii. Bowiem już wcześniej przypisywano A. Minganie autorstwo dwóch innych edycji rzekomo średniowiecznych tekstów. Jednocześnie badacz o niekwestionowanym autorytecie w środowisku syriologicznym dodał, że zgłaszane przez wcześniej wymienionych naukowców wątpliwości kładą się mimo wszystko cieniem na reputacji dzieła, a co za tym idzie jego wartości faktograficznej.

⁶ Ch. Jullien, F. Jullien, *La Chronique d'Arbèles. Propositions pour la fin d'une controverse*, „Oriens Christianus” 2001, t. 85, s. 41-83.

⁷ I. Ramelli, *Il Chronicon di Arbela. Presentazione, traduzione e note essenziali*, Madrida 2002, s. 7-8. Więcej: eadem, *Il Chronicon di Arbela. Una Messa a punto storiografica*, „Aevum. Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche” 2006, t. 80, s. 145-164.

⁸ S. Brock, *Syriac Historical Writing*, s. 24.

⁹ E. Kettenhofen, *Die Chronik von Arbela in der Sicht der Althistorie*, [w:] *Simbolos: Scritti di storia antica. Volume One*, red. L. Criscuolo - G. Geraci - C. Salvaterra, Bologna 1995, s. 287-319 (szczególnie s. 318).

wypada, że ostatnia z przedstawionych ewentualności nie podważa znaczenia *Kroniki* dla zaprezentowanej poniżej analizy, której przedmiotem jest przecież świadomość historyczna wschodnich Syryjczyków. Dodam też, że niniejszy tekst należałoby traktować co najwyżej jako nieśmiałą próbę podsumowania wątków historiozoficznych zawartych w omawianym dziele, obserwacji dokonanych na marginesie próby tłumaczenia tekstu¹⁰. Autor nie podejmuje się zadania rozwiązania problemu autorstwa i wersyfikacji wiarygodności źródłowej utworu, którym to tematem zajmowali się praktycznie wszyscy utytułowani syriolodzy współcześni, nie dochodząc jednakowoż do konsensusu¹¹.

¹⁰ Wśród dotychczasowych prób tłumaczenia należy wymienić oczywiście pierwszą, podważaną obecnie redakcją A. Mingany: *Sources Syriaques I*, Leipzig 1907, s. 1-168, z tłumaczeniem na francuski. Na jego edycji bazowali autorzy tłumaczenia na niemiecki: E. Sachau, *Die Chronik von Arbela. Ein Beitrag zur Kenntniss des ältestens Christentum im Orient*, „Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse” 1915, t. 6, s. 5-94 (który także bronił dość mocno autentyczności edycji, podobnie: A. Harnack, *The Chronicle of Arbela*, [w:] *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, ed. A. Harnack, Leipzig 1924, s. 683-698), a także na łacinę: F. Zorell, *Chronica Ecclesiae Arbelensis ex idiomate Syriaco in Latinum vertit*, „Orientalia Christiana” 1927, t. 8, s. 143-204. Na manuskrypcie, a nie edycji syryjskiego badacza opiera się natomiast nowe tłumaczenie na niemiecki: *Die Chronik von Arbela*, tłum. P. Kawerau, *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium* 199-200; Louvain 1985 i oparte na tej edycji tłumaczenie Timothy’ego Króll’a: *Chronicle of Arbela*, dokonane dla projektu University of California, internetowej edycji źródeł w ramach Sasanika Sources, obecnie nieaktywnego, chociaż tłumaczenie dostępne jest nadal na stronie: <https://web.archive.org/web/20171026053945/https://www.sasanika.org/wp-content/uploads/ChronicleofArbela.pdf> [dostęp: 23.04.2021], a także tłumaczenie włoskie: I. Ramelli, *Il Chronicon di Arbela. Presentazione, traduzione e note essenziali*, Madrid 2002.

¹¹ Podobnie też do tej kwestii podchodzą polscy badacze, odwołując się do tekstu i informacji w nim zawartych, konstatając jednakowoż problematyczność w wersyfikacji warstwy faktograficznej kroniki, zob. m.in.: R. Kosiński, *Jeszcze raz o dacie męczeństwa Symeona Bar Sabbāe i prześladowaniach chrześcijan w Persji za panowania Szapura II*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, t. 144, z. 1, s. 9; K. Maksymiuk, *Objęcie tronu przez Szapura I jako przykład problemów datacji III w.n.e. Z badań nad historią starożytną prowadzonych w Instytucie Historii Akademii Podlaskiej*, „Szkie Podlaskie” 2001, t. 9, s. 153. W. Witakowski, *Geneza chrześcijańskiej kultury syryjskiej*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1978, t. 16/1, s. 136. Podsumowanie dotychczasowej dyskusji zob.: E. Mathews, *Il Chronicon di Arbela: Presentazione, traduzione e note essenziali*. ‘Ilu. *Revista de Ciencias de las Religiones. Anejos. Serie de sucesivas monografias*, 8 [review], „Bryn Mawr Classical Review”, 2003.11.01, <https://bmc.brynmaur.edu/2003/2003.11.01/> [dostęp: 23.04.2021 r.]. Por.: M. Debié, *L’écriture de l’histoire en syriaque: Transmissions interculturelles et constructions identitaires entre hellénisme et Islam* (Late antique history and religion, 12), Leuven-Paris-Bristol 2015, s. 602-605.

Ardaszir przejął kontrolę nad Ktezyfontem w latach dwudziestych III w. W tym samym czasie w cesarstwie rozpoczęły się zorganizowane prześladowania chrześcijan. Adiabena, której dzieje zostały przedstawione w interesującej nas *Kronice*, znajdowała się w samym centrum tych wydarzeń¹². W dziele tym znajdujemy więc stosunkowo wiele odwołań zarówno do sytuacji w cesarstwie, jak i historii państwa partyjskiego. Artykuł postanowiłem podzielić na trzy części. Pierwsza dotyczy sytuacji chrześcijan pod panowaniem partyjskim. W drugiej postarałem się omówić stosunek autora czy też autorów *Kroniki* do prześladowań chrześcijan w cesarstwie. Na tym tle zanalizowałem wizerunek władców sasanidzkich w syryjskim dziele.

Panowanie Partów

Opowieść przedstawiona w *Kronice z Arbeli* rozpoczyna się w roku 104. Jest to według autora dzieła rok inauguracji sprawowania posługi kapłańskiej przez Mar Pekidę, pierwszego legendarnego biskupa na terytorium Adiabeny. W opowieści o życiu tego pasterza dowiadujemy się o konflikcie pomiędzy nawróconym pod wpływem zaobserwowanego cudu dokonanego przez apostoła Addaja¹³ (wskrzeszenie dziewczynki) Pekidą a jego ojcem, służącym magom

¹² W prezentowanym tekście interesuje nas przede wszystkim przekaz i wydźwięk *Kroniki*, natomiast zainteresowanych dziejami chrześcijan i w ogóle mieszkańców Adiabene należy odsłać do prac znakomitego znawcy tematu z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Michała Marciaka, zob. m.in.: *Roman Adiabene? Concerning the Origin of a Historical and Cultural Misconception*, [w:] *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontier Studies*, red. C.S. Sommer, S. Matešić, Ingolstadt 2015. Akten des 23. Internationalen Limeskongresses in Ingolstadt 2015. Beiträge zum Welterbe Limes Sonderband 4 (Bad Homburg v.d.H. 2018), s. 668-671; *Royal Converts from Adiabene and the Archaeology of Jerusalem*, „Göttinger Forum für die Altertumswissenschaft” 2018, t. 21, s. 29-58; *Royal Converts from Adiabene and Jewish Identity in the Second Temple Period*, „Biblical Annals” 2018, t. 8, s. 607-624; *Sophene, Gordyene, and Adiabene: The Three Regna Minora of Northern Mesopotamia between East and West*, Leiden-Boston 2017; *Images of Kings of Adiabene: Numismatic and Sculptural Evidence*, „Iraq” [Journal of the British Institute for the Study of Iraq] 2016, t. 78, s. 79-101; *Izates, Helena, and Monobazos of Adiabene. A Study on Literary Traditions and History*, Wiesbaden 2014; *The Cultural Environment of Adiabene in the Hellenistic, Parthian, and Sasanian Periods*, „Parthica. Incontri di culture nel mondo antico” 2014, t. 16, s. 111-150; *Seleucid-Parthian Adiabene in the Light of Ancient Geographical and Ethnographical Texts*, „Anabasis. Studia Classica et Orientalia” 2011, t. 2, s. 179-208.

¹³ Tadeusza z Edessy, w tradycji wschodniej jednego z siedemdziesięciu uczniów Chrystusa.

(czyli Persom)¹⁴. Ten ostatni, choć początkowo prześladował własnego syna, pod wpływem jego świętego życia zmienił swoje nastawienie i zaczął nawet popierać działalność apostołską¹⁵. Jest to właściwie jedyna wzmianka dotycząca zmiany stosunku do chrześcijan w „partyjskiej części” dzieła. Dodatkowo, nie ma ona właściwie nic wspólnego z zachowaniem się władz, poza tym, iż ojciec Pekidy prześladował swojego syna zapewne zgodnie z oczekiwaniami jego mododawców (tychże magów, którym służył)¹⁶.

Kolejny biskup, Szemszon, osiągnął już miano męczennika za wiarę¹⁷. Próbował nawracać miejscowych podczas tradycyjnych świąt¹⁸. Kiedy o jego czynach dowiedziały się władze, a więc *książęta, którzy tam przebywali*¹⁹ oraz magowie, Szemszon został zabity. Jego posługa trwała zaledwie trzy lata. Warto też zwrócić uwagę na fakt, iż od śmierci Mar Pekidy do wyświęcenia Szemszona w 120 r. przez przybyłego do Abadieny wraz z karawaną kupców biskupa Bet Zabdai Mazry, minęło sześć lat²⁰. Kraina pozostawała więc bez swojego pasterza przez taki, z pewnością niekrótki okres. Jak też widać, biskup, który wyświęcił Szemszona przybył do Abadieny wraz z handlarzami, a więc być może okazyjnie, przypadkowo.

Kolejnemu biskupowi, Iszakowi z Arbeli (135-148) udało się nawrócić jednego z dostojników partyjskich, Raqbakta. Spotkało się to ze zdecydowanym

¹⁴ Arbela, 1, s. 2K, 2M. Podział na rozdziały dotyczące posługi poszczególnych biskupów. Paginacja na podstawie wydań A. Mingany (oznaczenie M) oraz P. Kawerau (oznaczenie K), zgodnie z systemem wprowadzonym przez: I. Ramelli, *Il Chronicon di Arbela. Presentazione*, s. 25, przyp. 1.

¹⁵ Arbela, 1, s. 2K, 3M.

¹⁶ Status magów poprawił się za panowania Wologasesa I, którego rządy w latach 51-78 związane były z perskim odrodzeniem w państwie Partów, charakteryzującym się reakcją wobec wpływów greckich, zamianą alfabetu greckiego na pahlawijski, przywracaniem irańskich nazw miejscowości, a także rozpoczęciem prac nad zebraniem tekstów awestyjskich, zob. m.in.: V.S. Curtis, *The Iranian Revival in the Parthian Period*, [w:] V.S. Curtis, S. Stewart, *The Age of the Parthians. The Ideas of Iran*, London-New York 2007, s. 7-25; A.D.H. Bivar, *The Political History of Iran under the Arsacids*, [w:] *Cambridge History of Iran*, vol. 3, red. E. Yarshater, London-New York-Cambridge 1983, s. 21-99; J. Duchesne-Guillemin, *Zoroastrian religion*, [w:] *Cambridge History of Iran*, vol. 3, red. E. Yarshater, London-New York-Cambridge 1983, s. 866-908.

¹⁷ Arbela 2, s. 4K, 5M.

¹⁸ Arbela, 2, s. 3K, 3M.

¹⁹ Należy zwrócić uwagę, że to nie sami Partowie są oskarżani o prześladowania, ale zamieszkująca Adiabenę arystokracja. Przekaz ten zgodny jest z wnioskami badaczy. Rządzący państwem partyjskim dawali bowiem lokalnym elitom wiele swobody.

²⁰ Arbela, 2, s. 3K, 4M.

sprzeciwem magów (Persów). Próbowali oni zabić Raqbakta²¹. Iszak został uwięziony, jednak dzięki wstawiennictwu neofity uwolniono go. Trudno stwierdzić, czy nawrócenie miało rzeczywiście miejsce, szczególnie iż w *Kronice* podkreśla się, że chrzest odbył się potajemnie²². Działania Raqbakta, nazwanego przez autora *Konstantynem tamtych dni*²³, mogło wynikać z podobnych przesłanek, jakie przyświecały późniejszemu władcy cesarstwa. Być może chrześcijaństwo rzeczywiście rozprzestrzeniło się dosyć dynamicznie, natomiast Raqbakta, *wyznaczony przez królów, aby rządzić w tym regionie*²⁴, nie chciał prowokować wyznawców nowej religii do wystąpień antypaństwowych. Jak jednak widzimy, jego polityka kompromisu nie spotkała się z entuzjazmem miejscowych elit partyjskich. Chociaż historyczność postaci Raqbakta jest na ogół podważana²⁵, to jednakże nie przez wszystkich badaczy²⁶. Tak czy inaczej – wielu uznaje ją za pierwowzór innej istotnej dla tożsamości chrześcijaństwa pod władzą Sasanidów postaci, czyli sasanidzkiego księcia Mar Qardagha z IV w.²⁷

Przypuszczenie braku powodzenia „misji stabilizacyjnej” Raqbakta potwierdzają dalsze wydarzenia, już w okresie pontyfikatu Abrahama Pierwszego (148-163). Prześladowania rozpoczęte w tym okresie przez miejscowych Persów, skłoniły biskupa ku podróży do stolicy królestwa Partów. Chciał tam prosić arystokratów, ażeby przekonali nowego króla Wologesesa IV do zaniechania prześladowań²⁸. Niestety misja zakończyła się fiaskiem, pomimo uzyskania królewskich zapewnień, które wszak nie były respektowane lokalnie²⁹. Z *Kroniki* wynika wręcz, iż natężenie represji powiększało się, w związku z chaosem jaki panował w kraju. Następny biskup, Noh, trafił do więzienia pięć razy³⁰. Poddawany był torturom. Zmuszony ukrywać się przed Persami przez wiele lat, do Arbela nie wrócił nigdy w obawie przed prześladowaniami. Po jego śmierci

²¹ Arbela 3, s. 6K, 7M.

²² Arbela 3, s. 6K, 6M.

²³ Arbela 3, s. 6K, 6M.

²⁴ Arbela 3, s. 6K, 6M.

²⁵ J.T. Walker, *The Legend of Mar Qardagh. Narrative and Christian Heroism in Late Antique Iraq*, Los Angeles-Berkeley 2006, s. 289.

²⁶ S. Brock, *Syriac Historical Writing*, s. 24.

²⁷ J.T. Walker, op. cit., s. 289.

²⁸ Król ten, podobnie jak wspomniany już wcześniej jego imiennik, zapisał się w historii polityką sprzyjającą zaratusztrianizmowi – z jego imieniem związane są bowiem starania o zgromadzenie w jednym miejscu spuścizny Zaratustry.

²⁹ Arbela 4, s. 11K, 11M.

³⁰ Arbela 5, s. 14K, 14M.

w roku 179 biskupstwo wakowało przez cztery lata. Nic więc dziwnego że, jak podkreśla autor *Kroniki*, wielu ludzi *powróciło do religii szatana*³¹. W tym miejscu dzieła mamy także do czynienia z rodzajem lamentu nad losem chrześcijan. Autor pyta: *któż jest zdolny wyliczyć perfidię i prześladowania, jakie musiał wycierpieć od niewierzących, szczególnie od magów?*³². Stwierdza także, iż *kościół jest wymieszany ze słabymi, niewierzącymi, magami i poganami. Cały czas toczą oni z nami wojnę*³³.

Do końca panowania Partów sytuacja chrześcijan w Adiabenie nie uległa zasadniczej zmianie³⁴. Pogorszyła się nawet, w związku z nieustannymi wojnami domowymi oraz najazdami rzymskimi.

Autor *Kroniki* nie ukrywał swojej niechęci do Partów. Zgodnie z narracją dzieła upadek państwa partyjskiego był zasłużoną Bożą karą, egzemplifikacją jego gniewu wymierzonego przeciwko temu *zbuntowanemu ludowi*³⁵. By opisać ich koniec, autor posłużył się m.in. alegorią dotyczącą orła, którego gniazdo, choć wybudowane wysoko w górach, zawsze może szybko spać w dół³⁶.

Stosunek do cesarzy rzymskich

Znamienne, iż w *Kronice* Rzymianie pojawiają się (oprócz wzmianek o Trajanie), kiedy rozpoczynają się zakrojone na szeroką skalę prześladowania chrześcijan przez Partów. Autor *Kroniki* pragnął jednak ukazać, iż sytuacja wyznawców Chrystusa w sąsiednim mocarstwie nie była wcale lepsza. W fragmencie poświęconym pontyfikatowi Habela (183-190) pojawiają się reminiscencje dotyczące represji antychrześcijańskich za panowania Nerona, Domicjana, Trajana oraz Sewera Septymiusza. W tym też kontekście autor przypomina czytelnikom o niewoli babilońskiej Żydów. Jednocześnie Syryjczyk przywołuje

³¹ Arbela 5, s. 19K, 19M.

³² Arbela 5, s. 13K, 13M.

³³ Arbela 5, s. 13K, 13-14M.

³⁴ Przedmiotem niniejszego tekstu nie jest jednak szczegółowe studium sytuacji chrześcijan na danym terytorium, ale raczej omówienie motywów historiozoficznych pojawiających się w *Kronice*. Na temat sytuacji różnych wyznań w Adiabene w okresie partyjskim zainteresowany Czytelnik znajdzie więcej informacji w tekście, opartym w części także na *Kronice*, autorstwa Marka Zehndera: *Religious Dynamics in the Parthian Empire: The Cases of Hatra and Arbela*, [w:] *The Parthian Empire and its Religions. Studies in the Dynamics of Religious Diversity/Das Partherreich und seine Religionen. Studien zu Dynamiken religiöser Pluralität*, red. M. Zehnder, P. Wick, J. Schäfer, Computus Druck Satz und Verlag 2012, s. 103-140.

³⁵ Arbela 8, s. 27K, 27-28M.

³⁶ Arbela 8, s. 29K, 28M.

postać Cyrusa z Persji (jak go nazywa), którego określa mianem wyzwoliciela. Jak pamiętamy, Cyrus pokonawszy Medów, przejął władzę nad Persją. Jednym z owoców objęcia przez niego rządów stało się wyzwolenie Żydów z niewoli babilońskiej³⁷. Nawiązania do ówczesnej sytuacji w państwie Partów wydają się być nader widoczne.

Opisując starcia pomiędzy Partami a Rzymianami, autor nie stanął po którejkolwiek ze stron. Dostrzegał w tych konfliktach wolę Bożą. Twierdził, iż Bóg chciał wzniecić gniew pomiędzy obydwoma imperiami. Jednocześnie jednak dodał, iż *obydwaj królowie połączyli swoje wysiłki, aby przelać ludzką krew bez istotnej przyczyny*³⁸. Wzmianki te prowadzą do konkluzji, zgodnie z którą wolą Najwyższego było, by Rzymianie i Partowie prowadzili przeciwko sobie działania zbrojne, aby wzajemnie się wyniszczyć. W ten sposób przygotowali grunt pod zmiany nie tylko polityczne (powstanie państwa sasanidzkiego), ale także religijne (ostatecznego, zgodnie z logiką narracji *Kroniki*, polepszenia się losu chrześcijan).

Sasanidzi – nadzieja na zmianę?

Jak już wspomniałem, autor *Kroniki* dostrzegał beznadziejność położenia chrześcijan pod panowaniem Partów i Rzymian. Dlatego niejako z nadzieją wspominał o konfliktach pomiędzy obydwoma potencjami. Ostatecznie wyniszczone wojnami domowymi, słabo skonsolidowane państwo partyjskie upadło pod ciosami początkowo niewiele znaczącego rodu z Farsu³⁹.

Z wcześniej przytoczonych elementów narracji wynika, iż autor *Kroniki* był wyraźnie przeciwny Partom i stał po stronie Persów. Podkreślał też, iż zarządzający Adiabeną w okresie wojny domowej namiestnicy stanęli po stronie Sasanidów. Początkowo, kiedy sytuacja nie była jeszcze pewna niejaki Narses nie wyruszył na pomoc Partom⁴⁰, natomiast jego następcą Szahrat przeszedł oficjalnie na stronę Ardaszira⁴¹.

³⁷ Arbela 6, s. 24K, 24M.

³⁸ Arbela 8, s. 28-29K, 28M.

³⁹ Najbardziej syntetyczne ujęcie zmiany dynastii panującej nad Persją znajduje się w: R.N. Frye, *The Political History of Iran under the Sasanians*, [w:] *Cambridge History of Iran*, vol. 3, red. E. Yarshater, London-New York-Cambridge 1983, s. 116-124.

⁴⁰ Arbela 6, s. 26K, 25M.

⁴¹ Należy podkreślić, że informacje zawarte w *Kronice* uznawane są za jedno z najbardziej pomocnych przy rekonstrukcji wydarzeń podczas przejmowania władzy przez Sasanidów: R.N. Frye, op. cit., s. 118.

W opisach początków rządów perskich znajdujemy wzmiankę, iż *pokój zapanował dla chrześcijan i odrodzili się oni oraz rozprzestrzenili*⁴². Autor stwierdza także, iż w tym czasie, dzięki władcy Persów nad wschodem, *wielu chrześcijan pojawiło się w każdej ziemi, na zachodzie i na wschodzie*⁴³. Wymienia też wydarzenia, które potwierdzać miały ten pozytywny obraz pierwszych dziesięcioleci sasanidzkiego panowania. Przede wszystkim zauważyć należy wzrost gmin chrześcijańskich, także w stolicy imperium – Ktezyfonie. W wojskach Szapura służyć miał pewien bogaty mężczyzna i chrześcijanin imieniem Ganzekan. Tenże udał się w jakichś bliżej nieokreślonych sprawach do Adiabeny. Kiedy zauważył, jak bardzo rozwinęła się tam wiara chrześcijańska, poprosił tamtejszego biskupa Szahlupe (258-273), aby pojechał z nim do stolicy Persji, Ktezyfonu. Pasterz Adiabeny przebywał w głównym mieście sasanidzkiego państwa przez dwa lata, podczas których wyświęcił wielu duchownych⁴⁴.

Jego misję ewangelizacyjną w perskiej stolicy kontynuował następca Ahad Abuhi, sam nawrócony na chrześcijaństwo (choć był synem chrześcijanina i miał kilku braci kapłanów, to jego matka pochodziła z Persów i wychowała go w tradycyjnej wierze). Biskup Adiabeny (273-291) udał się do Ktezyfonu wraz z Sabbetem z Bet Zabdaj. Można stwierdzić, iż niezbyt fortunnie dobrał sobie towarzysza w ewangelizacji. Bowiem ten ostatni zaczął nauczać, iż życie doczesne oraz chwała królów przemijają, iż władcy nie powinny równać siebie z bogami⁴⁵. Według autora *Kroniki* jeden z przysłuchujących się miał przekazać przedstawicielowi kręgów dworskich, iż chrześcijanie uczą o przyszłej klęsce króla królów, o jego śmierci w ogniu. Według informatora podważali też perskie zwycięstwa⁴⁶. Sytuacja nie przedstawiała się więc najlepiej. Jednak dalszy rozwój wypadków, przekazany w *Kronice*, zdaje się sugerować, iż chrześcijanie mieli w tym okresie wiele do powiedzenia w stolicy szachów. Przekazali bowiem jednemu z arystokratów, Radganowi bliżej nieopisane podarki, przekonując go, aby wstawił się u króla za Sabbetem i Ahadem oraz poświadczył kłamliwość przekazów oszczerców⁴⁷. Misja musiała się powieść, bowiem oby-

⁴² Arbela 8, s. 30K, 29M.

⁴³ Arbela 8, s. 30K, 29M. Pochwała ta jest szczególnie uderzająca w porównaniu z kolejnym zdaniem znajdującym się w cytowanym tekście: *na zachodzie jednak prześladowania nie ustały, każdego dnia przelewano krew chrześcijan na targach i placach, nigdzie nie można było znaleźć pokoju.*

⁴⁴ Arbela 9, s. 35K, 34M.

⁴⁵ Arbela 10, s. 41K, 39M.

⁴⁶ Arbela 10, s. 42K, 40M.

⁴⁷ Arbela 10, s. 42K, 40M.

dwu duchownym nie stało się nic złego, najprawdopodobniej w ogóle nie trafili do więzienia. Co więcej w tym właśnie czasie udało się wyświęcić pierwszego biskupa Seleucji-Ktezyfonu, Papa⁴⁸. Warto też wspomnieć, iż kiedy biskup Arbela wracał ze stolicy na jego spotkanie mieli wyjść zarówno chrześcijanie, jak i Persowie. Autor zasugerował więc, iż przywódca wyznawców Chrystusa z Adiabeny cieszył się dużym prestiżem, a jednocześnie potwierdził, iż stosunki pomiędzy wyznającymi różne religie mieszkańcami układały się w tym okresie bardzo dobrze.

W tym kontekście interesująca jest historia działań mauhapy Adiabeny, mobeda Guprasznaspa. Zbuntował się on przeciw niekonfrontacyjnej polityce władz w Ktezyfonie i rozpoczął prześladowania w interesującej nas krainie. Choć był mobedem, został pojmany, a jego skóra ozdobiła pałac królewski⁴⁹. Z opowieści tej możemy wysnuć wniosek na temat pewnej zmiany jakościowej w rządach nad prowincją. Zgodnie z przekazem *Kroniki* w okresie partyjskim miejscowi książęta i administratorzy mieli właściwie wolną rękę w podejmowaniu działań. Większa centralizacja zaprowadzona przez Sasanidów, spowodowała być może, iż władza stołeczna była odbierana przez miejscowych jako obrońcy przed represjami miejscowych prześladowców. Dla ośrodków decyzyjnych w Ktezyfonie nie miało zapewne większego znaczenia, czy represjonowani są chrześcijanie czy też inne grupy społeczne. Ważne było zachowanie spokoju i lojalności poddanych, szczególnie w tak newralgicznym rejonie jak Adiabena. Jednak z punktu widzenia tychże chrześcijan takie interwencje władzy centralnej mogły być odbierane jako ochrona ich interesów przed miejscowymi administratorami, a nawet obrona wyznania⁵⁰.

⁴⁸ Arbela 10, s. 43K, 41M.

⁴⁹ Arbela 10, s. 37-40K, 36-39M. Warto wspomnieć, że podobny los spotkał cesarza Waleriana, którego zabalsamowane zwłoki miały stanowić swoiste trofeum zwycięstwa nad Rzymem, przechowywane w świątyni Gundiszapur. Co więcej, przed wyprawą na Persję Walerian zaangażował się dość znacznie w prześladowania chrześcijan. Część badaczy uważa, że wersję tę należy uznać za fałszywą, przesiąkniętą chrześcijańską propagandą, zawartą w dziełach m.in. Laktancjusza (*De mortibus persecutorum* 5), Euzebiusza z Cezarei (*Historia ecclesiastica*, VII, 13) czy też Orozjusza (*Adversus paganos*), która chciała ukazać, iż Walerian zapłacił w ten sposób za swoje prześladowania. Zob. T. Daryaee, *Sasanian Persia. The Rise and Fall of an Empire*, London-New York 2009, s. 8; M.H. Dodgeon, S.N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, A Documentary History*, London-New York, 1991, s. 58-65.

⁵⁰ O centralizacji państwa Sasanidów w kontekście religijnym zob. S.J. McDonough, *Power by Negotiation. Institutional Reform in the Fifth Century Sasanian Empire*, A dissertation submitted

Stosunkowo dobre warunki egzystencji chrześcijan w Persji zostały szczególnie uwypuklone w porównaniu z sytuacją w cesarstwie. Tam dalej trwały prześladowania, od Maksyma Traka, na Dioklecjanie kończąc. Co ważne, dla dalszej części wywodu, warto zauważyć, iż zmienia się nastawienie autora *Kroniki* do wojen pomiędzy Persją a cesarstwem. Historyk podkreślił na przykład, iż przyszły biskup Ahad musiał uciekać do Ktezyfonu przed najazdem rzymskim⁵¹ (nie wiadomo dokładnie którym – w odpowiadającym czasom Ahada Abuhi okresie można wymienić przynajmniej trzy większe inwazje na Persję ze strony rzymskiej – Maksyma Traka w 238 r., Gordiana III w 242 r. oraz Waleriana w 259 r.). Rzymianie przedstawieni zostali jako agresorzy, którzy gnębili ludność cywilną. Momentem kulminacyjnym wydaje się być panowanie Dioklecjana. Jego wizerunek zachowany w *Kronice* daleki jest od dzisiejszego obrazu cesarza-reformatora. Syryjski kronikarz uważał, iż głównym celem, ideą Dioklecjana było wytępienie chrześcijan z powierzchni ziemi. Można te zdania rozumieć w sensie dosłownym, autor wspominał bowiem, iż Dioklecjan nakazał zburzyć wszystkie kościoły⁵². W interesującym nas fragmencie pojawił się też ciekawy element dotyczący teologii politycznej, teologii władzy. Kronikarz wyraził pogląd, iż rzymscy cesarze zabijając chrześcijan, zostali *dotknięci takim grzechem*, iż stracili całkowicie zdolność do rządzenia ludźmi⁵³. Wydaje się, iż Syryjczyk chciał w ten sposób dać do zrozumienia, że poprzez prześladowanie wyznawców Chrystusa czy też w ogóle poddanych traci się legitymizację władzy. Rzymianie, według *Kroniki*, bliscy byli podążeniu drogą Partów.

Według syryjskiego historyka Bóg zobaczywszy tę podłość władców rzymskich: *podniósł się i wszyscy jego wrogowie zostali rozproszeni, a nienawidzący go zbiegli przed nim. Zostali rozproszeni jak dym i roztopieni jak wosk. I prześladował ich bez litości*, co jest bezpośrednim odwołaniem do słów psalmu 68⁵⁴. Interesujące jednak, kto stał się w tym kontekście bezpośrednim ziemskim pogromcą Rzymian. Był to bowiem król Persów, Hormizd II. Zebrawszy wielką armię, widząc co się dzieje w Rzymie, wyruszył i splądrował wiele rzymskich miast⁵⁵. W ten sposób Hormizda można by nazwać „biczem Bożym”, który do-

in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles 2005, s. 231-283.

⁵¹ Arbela 10, s. 37K, 36M.

⁵² Arbela 11, s. 44K, 42-43M.

⁵³ Arbela 11, s. 45K, 43M.

⁵⁴ Arbela 11, s. 45K, 43M.

⁵⁵ Arbela 11, s. 45K, 43M.

proceedził w ostatecznym rozrachunku do nawrócenia się cesarstwa pod rządami Konstantyna. Jak napisał kronikarz: *ale On dał władzę nad swoimi sługami Konstantynowi. Ukazał mu znak krzyża nad obłokami światła, na którym było napisane: W tym znaku zwyciężysz. I przyjął ten znak i dał wszystkim swoim oddziałom. A krzyż, który był dotąd znakiem hańby, stał się znakiem zwycięstwa dla każdego, bogatego i biednego, szlachetnych i potępionych, uczonych i prostych ludzi*⁵⁶.

Od tego momentu stosunek do władzy perskiej zmienia się. Problemy rozpoczynają się wraz z intrygami prowadzonymi przez Papi, biskupa Medinaty, który zamieszkując w Ktezyfonie pragnął osiągnąć zwierzchność nad innymi biskupami Persji⁵⁷. Spotkało się to z oporem wielu duchownych. Być może nie byłoby to wielką przeszkodą dla Papi, gdyby nie to, że wśród sprzeciwiających się jego zakusom, był Szemon, jego archdiakon. Rodzice Szemona byli blisko związani z królem królów, pochodzili z bardzo szanowanych perskich rodzin⁵⁸. Papi nie zrezygnował jednak ze swoich planów. Postanowił szukać wsparcia na zachodzie. Napisał do tamtejszych biskupów, w szczególności do pasterza Edesy, nazywanego w *Kronice* Sa'adem⁵⁹. Biskupi zachodu obiecali Papowi wstawiennictwo u cesarza Konstantyna. W wyniku ich działań *basileus* i patriarchowie Zachodu wsparli ambicje Papi. Powodem, dla którego to uczynili, miała być rzekomo troska o wspólnoty na wschodzie. Skoro na zachodzie, jak argumentowali, było wielu patriarchów, także koniecznym jest, aby na wschodzie był przynajmniej jeden patriarcha. Biskupi w Persji, w obawie przed osamotnieniem (z jednej strony nieprzychylny ich oporowi zachód, z drugiej niepewna reakcja króla królów), mieli przyjąć propozycje Papy. Opozycję Szemona Papowi udało się zneutralizować poprzez układ z jego ojcem, w którym obiecał Szemonowi tron patriarchy po swojej śmierci. Autor *Kroniki* poprzez przytoczoną historię chciał jednak wykazać powody wewnętrzne dla których sytuacja geopolityczna uległa zupełnej zmianie. Poprzez tę niemal alegoryczną przypowieść określił istotę jednej z przyczyn sporu pomiędzy cesarstwem a państwem szachów. Jak wiemy bowiem z analiz historyków takich jak S. Brock, Szapur II obawiał się, iż chrześcijanie zamieszkujący jego domenę nie będą lojalnymi poddanymi w czasie wojen z Bizancjum. Problem ten znikł dopiero wraz z powstaniem niezależnego kościoła perskiego z patriarchą Seleucji-Ktezyfonu na początku V w.

⁵⁶ Arbela 11, s. 45-46K, 43-44M.

⁵⁷ Arbela 11, s. 46K, 44M.

⁵⁸ Arbela 11, s. 46K, 44M.

⁵⁹ Arbela 11, s. 46K, 44M.

Co ciekawe wiek ten to okres pokoju pomiędzy Bizancjum a Persją. Warto jednocześnie dodać, że wersja *Kroniki* potwierdzona została w mowie Agapeta, zarejestrowanej w aktach Synodu w Dadiszo z 424 r., stanowiących część kolekcji wschodniosyryjskich dokumentów synodalnych, tzw. *Synodikonu Orientalnego*⁶⁰.

Faktem jest natomiast, iż od panowania Szapura II aż po uzyskanie przez Ktezyfon autokefalii opis w *Kronice* opiera się na dychotomicznym podziale – cesarze są przedstawicielami chrześcijaństwa rozumianego jako całość, szachowie nie. Pragną też ziścić ten ideał (całości) w realnej polityce, czyli dokonać zjednoczenia wszystkich ziem zamieszkiwanych przez chrześcijan w swoim państwie. Wspomina się o ambicjach samych biskupów zachodnich – przy opisie działań Papa autor tej części kroniki nadmienia, że *wszyscy biskupi zgodzili się na to, co zostało zaordynowane z Zachodu i bali się tamtejszych biskupów*⁶¹, aby nie pozostać bez opieki jednego z *potężnych nieprzyjaciół, z zachodu chrześcijańskiego basileusa Rzymian, a ze wschodu wielkiego króla Persów*⁶². Po stronie Rzymian staje też zdecydowanie Bóg. Symbolicznie wyrażone to zostało poprzez opis porażki Persów, która dokonała się nie ze względu na militarną przewagę Rzymian. Bóg zesłać miał przeciwko Persom armię owadów, które spowodowały ich odwrót⁶³. Zaś Szapur II postanowił wytepić wszystkich chrześcijan na swoich ziemiach⁶⁴, a Sasanidzi stali się nieprzyjaciółmi Boga. W części poświęconej panowaniu Johannana, zwanego również Danielem Bar Mariam, który swój urząd sprawował w latach 316-345, wspomina się, iż w owym czasie *każdy, kto odważył się powiedzieć, iż jest chrześcijaninem, był zabijany*⁶⁵. Potwierdza to los samego biskupa, uwięzionego z rozkazu miejscowego mauhpty Piroza Tamszabora i zabitego po spotkaniu z perskim władcą w Bet Lapat. Zginął również jego następcą, Abraham II, odnaleziony w wiosce Tenejaha przez wysłanników mauhpty. Wspomina się o przypadkach ukrzyżowania, głównym zaś elementem prześladowań była próba zmuszenia chrześcijan do konwersji na zaratusztrianizm, określanej w kronice jako *oddawanie czci słońcu jako najwyższemu bóstwu*, włącznie z ówczesnym patriarchą – Mar Szemonem. Kilkukrot-

⁶⁰ W. Baum, D.W. Winkler, *The Church of the East. A Concise History*, trans. M. C. Henry, London-New York 2003, s. 10.

⁶¹ Arbela 11, s. 47-48K, 45M.

⁶² Arbela 11, s. 48K, 45M.

⁶³ Arbela 12, s. 51-52K, 49M.

⁶⁴ Arbela 12, s. 52K, 49M.

⁶⁵ Arbela 12, s. 53K, 50M.

nie pojawia się motyw niemożności zliczenia wszystkich prześladowanych np. *trudno jest mi więc, mój ukochany Pinhesie, wyliczyć ci jeden po drugim wszystkich tych, z imienia, chrześcijan, którzy zostali zabici w całej ziemi Wschodu. Niepoliczono a nawet niemożliwe do oszacowania są pojedyncze owieczki, które rzeźniczym nożem wyniesione zostały jako ofiary dla Boga i stały się godne królestwa niebieskiego*⁶⁶. Co prawda autor wspomina, iż Szapur żałował z powodu wydania rozkazu prześladowań i planował wycofać się z niego, jednak od porzucenia tego zamiaru przekonali go skutecznie Ijudaj, czyli Żydzi, oraz Manichejczycy: *wytłumaczyli mu, że wszyscy chrześcijanie są szpiegami Rzymian. I nie dzieje się nic w królestwie, o czym nie pisaliby do swoich braci, którzy tam żyją*⁶⁷. Oprócz elementu rzekomej przyzmyskości chrześcijan dochodził również argument gospodarczy o ich nadzwyczajnej kondycji ekonomicznej, co zaowocowało podniesieniem podatku poglównego o sto procent. Autor *Kroniki* nie ma żadnych wątpliwości, co do tego, że prześladowania chrześcijan związane były z rywalizacją z Rzymem. Co więcej, łączy losy chrześcijaństwa z cesarstwem, kiedy to w opisie panowania Abrahama II wspomina o planach wojny poczynionych przez Persów w tym czasie. Nie ukrywa bowiem, iż w przypadku zwycięstwa Sasanidzi chcieli *jednym uderzeniem obrabować chrześcijan z ich kapłaństwa i władzy cesarskiej*⁶⁸. Wydaje się, że mamy tu do czynienia z potwierdzeniem wpływu propagandy cesarskiej, opisaną doskonale w pracach m.in. S. Bralewskiego, na świadomość chrześcijan pozostałych poza bezpośrednim oddziaływaniem Bizancjum, a mianowicie konstrukcji chrześcijaństwa jako religii państwowej, w którym to cesarz odgrywał dominującą rolę⁶⁹.

Jak widzimy w *Kronice z Arbeli* możemy dostrzec wyraźny podział chronologiczny w przedstawionej historii chrześcijan Adiabeny. Na szczególną uwagę zasługuje stosunek do Sasanidów. Przejęcie władzy przez tę dynastię jest

⁶⁶ Arbela 12, s. 56-57K, 53M. Więcej na temat prześladowań chrześcijan w państwie perskim w czasach sprawowania władzy przez Szapura II zob. R. Kosiński, op. cit., 1-24; ks. A. Uciecha, *Postawa chrześcijan Kościoła Perskiego w czasie prześladowań Szapura II*, „Vox Patrum” 2012, t. 32, s. 667-676.

⁶⁷ Arbela 12, s. 53-54K, 50-51M.

⁶⁸ Arbela 13, s. 59K, 56M.

⁶⁹ Podsumowanie badań S. Bralewskiego znajdzie Czytelnik w: *Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV-VI wiek). Tom I: Niezwykła przemiana – narodziny nowej epoki*, Byzantina Lodziensia XXVII, Łódź 2018, s. 113-130; idem, *Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV-VI wiek). Tom II: Jedna religia w jednym cesarstwie. Rzymscy imperatorzy sprzymierzeni z Bogiem na straży jedności Kościoła od Konstantyna I do Justyniana I*, Byzantina Lodziensia XXXII, Łódź 2018, s. 7-30.

z punktu widzenia autora *Kroniki* cezurą w historii chrześcijan w ogóle. Prześladowani przez Partów, pod panowaniem pierwszych przedstawicieli rodu Sasana osiągnęli względny spokój w wyznawaniu swojej wiary. Co więcej, to dzięki Hormizdowi i jego najazdowi na cesarstwo oraz zadaniem Rzymianom klęskom, niejako w obronie prześladowanych chrześcijan, Konstantyn nawraca się na wiarę Chrystusową. Jest to interesującą perspektywą. Syryjczyk zgadza się, iż to wielki syn Konstancjusza Chlorusa był bezpośrednim sprawcą prześlom. Jednak jego przyczyny odnajduje w polityce prowadzonej przez Sasanidów. Należy jednocześnie dodać, że w kronice odnajdujemy ślady jeszcze jednej zmiany stosunku do władz perskich, która z kolei związana jest z polityką religijną prowadzoną na zachodzie – mam tu na myśli okres „kontrowersji chrystologicznych”, a konkretnie prześladowania, jakie spotkały Nestoriusza. W związku z nimi po raz kolejny kronikarz uznaje Persów za obrońców chrześcijan. Najpierw wspomina o ustaniu prześladowań za panowania Jezdegerda I, następnie o działaniach Cyryla z Aleksandrii, porównanego do egipskiego faraona, wymierzonych w nestorian, a popieranym przez bizantyńskich cesarzy. Zaznacza, że w wyniku tych wydarzeń chrześcijanie *zostali unicestwieni w ziemi Rzymian, a podwyższeni w królestwie Persów*⁷⁰. Wszystko to łączy się z wewnętrznymi zmianami w perskim kościele, gdzie biskupi potwierdzili prymat patriarchy Ktezyfonu, zgodnie z porównaniem zawartym w kronice *jak gdyby prymat Piotra nad apostołami*. Oprócz Jezdegerda pozytywną ocenę autora kroniki otrzymuje również jego najstarszy syn, Peroz I, rządzący w latach 459-484, który miał sprzyjać chrześcijanom i słuchać rad Barsaumy z Nisibis⁷¹. Ostatnim odniesieniem polityczno-religijnym w kronice jest wzmianka dotycząca działalności Kawada I (488-496 oraz 498-531). Autor wzmiankuje liczne wojny z Bizancjum, suponując jednocześnie, że jednym z celów prowadzonych działań militarnych było powstrzymanie „Rzymian” przed dalszym prześladowaniem „ortodoksów”, czyli w tej perspektywie – wyznawców nestorianizmu⁷². Należy jednak podkreślić, że druga część kroniki, po okresie panowania Szapura I skupiła się przede wszystkim na kwestiach wewnętrznych w kościele perskim, dlatego też nie można tu nakreślić tak wyraźnego programu historyograficznego jak w części pierwszej.

⁷⁰ Arbela 17, s. 69K, 65M.

⁷¹ Arbela 18, s. 71K, 67M.

⁷² Arbela 19, s. 73K, 69M.

Bibliografia

Źródła:

Chronicle of Arbela, tłum. i oprac. Króll T., Sasanika Sources University of California, <https://web.archive.org/web/20171026053945/https://www.sasanika.org/wp-content/uploads/ChronicleofArbela.pdf> [dostęp: 23.04.2021].

Il Chronicon di Arbela. Presentazione, traduzione e note essenziali, tłum. i oprac. Ramelli I., Madrida 2002.

Chronica Ecclesiae Arbelensis ex idiomate Syriaco in Latinum vertit, tłum. i oprac. Zorell F., „Orientalia Christiana” 1927, t. 8.

Die Chronik von Arbela. Ein Beitrag zur Kenntniss des ältestens Christentum im Orient, tłum. i oprac. Sachau E., „Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse” 1915, t. 6.

Die Chronik von Arbela, tłum. Kawerau P., Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 199-200; Louvain 1985.

Sources Syriaques I, tłum. i oprac. A. Mingana, Leipzig 1907.

Opracowania:

Abdalla M., Rucki M., *Pisarze asyryjscy w wykazie metropolity Mar Abdiszo (XIII w.)*, „Teologia i Człowiek. Kwartalnik Wydziału Teologicznego UMK” 2020, t. 51, 2020.

Assfalg J., *Zur Textüberlieferung der Chronik von Arbela*, „Oriens Christianus” 1966, t. 50.

Baum W., Winkler D.W., *The Church of the East. A Concise History*, trans. M. C. Henry, London-New York 2003.

Bivar A.D.H., *The Political History of Iran under the Arsacids*, [w:] *Cambridge History of Iran*, vol. 3, red. Yarshater E., London-New York-Cambridge 1983.

Bralewski S., *Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV-VI wiek). Tom I: Niezwykła przemiana – narodziny nowej epoki*, Byzantina Lodziensia XXVII, Łódź 2018.

Bralewski S., *Symmachia cesarstwa rzymskiego z Bogiem chrześcijan (IV-VI wiek). Tom II: Jedna religia w jednym cesarstwie. Rzymscy imperatorzy sprzymierzeni z Bogiem na straży jedności Kościoła od Konstantyna I do Justyniana I*, Byzantina Lodziensia XXXII, Łódź 2018.

Brock S., *Alphonse Mingana and the Letter of Philoxenos to Abu 'Afr*, „Bulletin of the John Ryland's Library” 1967, t. 50.

Brock S., *Syriac Historical Writing: a Survey of the main Sources*, „Journal of the Iraki Academy (Syriac Corporation)” 1979/80, t. 5.

Curtis V.S., *The Iranian Revival in the Parthian Period*, [w:] V.S. Curtis, S. Stewart, *The Age of the Parthians. The Ideas of Iran*, London-New York 2007.

Daryae T., *Sasanian Persia. The Rise and Fall of an Empire*, London-New York 2009.

Debié M., *L'écriture de l'histoire en syriaque: Transmissions interculturelles et constructions identitaires entre hellénisme et Islam (Late antique history and religion, 12)*. Leuven-Paris-Bristol 2015.

Dodgeon M.H., Lieu S.N.C., *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, A Documentary History*, London-New York, 1991.

Duchesne-Guillemin J., *Zoroastrian religion*, [w:] *Cambridge History of Iran*, vol. 3, red. Yarshater E., London-New York-Cambridge 1983.

Fiey J.M., *Auteur et date de la Chronique d'Arbèles*, „L'Orient Syrien” 1967, t. 12.

Frye R.N., *The Political History of Iran under the Sasanians*, [w:] *Cambridge History of Iran*, vol. 3, red. Yarshater E., London-New York-Cambridge 1983.

Harnack A., *The Chronicle of Arbela*, [w:] *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, red. idem, Leipzig 1924.

Jullien Ch., Jullien F., *La Chronique d'Arbèles. Propositions pour la fin d'une controverse*, „Oriens Christianus” 2001, t. 85.

Kettenhofen E., *Die Chronik von Arbela in der Sicht der Althistorie*, [w:] *Simblos: Scritti di storia antica. Volume One*, red. L. Criscuolo, G. Geraci, C. Salvaterra, Bologna 1995.

Kosiński R., *Jeszcze raz o dacie męczeństwa Symeona Bar Sabba'e i prześladowaniach chrześcijan w Persji za panowania Szapura II*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, t. 144, z. 1.

Maksymiuk K., *Objęcie tronu przez Szapura I jako przykład problemów datacji III w.n.e. Z badań nad historią starożytną prowadzonych w Instytucie Historii Akademii Podlaskiej*, „Szkice Podlaskie” 2001, t. 9.

Marciak M., *The Cultural Environment of Adiabene in the Hellenistic, Parthian, and Sasanian Periods*, „Parthica. Incontri di culture nel mondo antico” 2014, t. 16.

Marciak M., *Images of Kings of Adiabene: Numismatic and Sculptural Evidence*, „Iraq [Journal of the British Institute for the Study of Iraq]” 2016, t. 78.

Marciak M., *Izates, Helena, and Monobazos of Adiabene. A Study on Literary Traditions and History*, Wiesbaden 2014.

Marciak M., *Roman Adiabene? Concerning the Origin of a Historical and Cultural Misconception*, [w:] *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontier Studies*, red. C.S. Sommer, S. Matešić, Ingolstadt 2015. Akten des 23. Internationalen Limeskongresses in Ingolstadt 2015. Beiträge zum Welterbe Limes Sonderband 4 (Bad Homburg v.d.H. 2018).

Marciak M., *Royal Converts from Adiabene and the Archaeology of Jerusalem*, „Göttinger Forum für die Altertumswissenschaft” 2018, t. 21.

Marciak M., *Royal Converts from Adiabene and Jewish Identity in the Second Temple Period*, „Biblical Annals” 8, 2018.

Marciak M., *Seleucid-Parthian Adiabene in the Light of Ancient Geographical and Ethnographical Texts*, „Anabasis. Studia Classica et Orientalia” 2011, t. 2.

Marciak M., *Sophene, Gordyene, and Adiabene: The Three Regna Minora of Northern Mesopotamia between East and West*, Leiden-Boston 2017.

Mathews E., *Il Chronicon di Arbela: Presentazione, traduzione e note essenziali*. *Ilu. Revista de Ciencias de las Religiones. Anejos. Serie de sucesivas monografías*, 8 [review], „Bryn Mawr Classical Review”, 2003.11.01, <https://bmcr.brynmawr.edu/2003/2003.11.01/> [dostęp: 23.04.2021 r.].

McDonough S. J., *Power by Negotiation. Institutional Reform in the Fifth Century Sasanian Empire*, A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles 2005.

Ortiz de Urbina I., *Intorno al valore storico della Cronaca di Arbela*, „Orientalia Christiana Periodica” 1936, t. 2.

Peeters P., *Le “Passionaire” d’Adiabène*, „Analecta Bollandiana” 1925, t. 43.

Ramelli I., *Il Chronicon di Arbela. Una Messa a punto storiografica*, „Aevum. Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche” 2006, t. 80.

Schwaigert W., *Miles und Papa, der Kampf um den Primat: Ein Beitrag zur Diskussion um die Chronik von Arbela*, V Symposium Syriacum, red. Lavanant R., Rome 1990.

Teister W., ks. Uciecha A., *Postawa chrześcijan Kościoła Perskiego w czasie prześladowań Szapura II*, „Vox Patrum” 2012, t. 32.

Walker J. T., *The Legend of Mar Qardagh. Narrative and Christian Heroism in Late Antique Iraq*, Los Angeles-Berkley 2006.

Witakowski W., *Geneza chrześcijańskiej kultury syryjskiej*, „Studia Theologica Varsaviensia” 1978, t.16/1.

Vosté J.-M., *À propos du “Catalogue of the Mingana collection”*, „Orientalia Christiana Periodica”, 1947, t. 7.

Zagórski B. R., *Zasady latynizacji języka arabskiego*, <http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/latynizacja/arabski.pdf> [dostęp: 23.04.2021 r.].

Zehnder M., *Religious Dynamics in the Parthian Empire: The Cases of Hatra and Arbela*, [w:] *The Parthian Empire and its Religions. Studies in the Dynamics of Religious Diversity/Das Partherreich und seine Religionen. Studien zu Dynamiken religiöser Pluralität*, red. M. Zehnder, P. Wick, J. Schäfer, Computus Druck Satz und Verlag 2012, s. 103-140.